

LETËRSIA DHE TJETRI**Arlind FARIZI¹**^{1*} Department of Albanian Language and Literature, Faculty of Philology, University of Tetova

*Corresponding author e-mail: arlind.farizi@unite.edu.mk

Abstrakt

This study aims to highlight the relationship between literature and the other. Karl-Markus Gauss, the Austrian writer and critic, traveling and touching the boundaries of time and the past, through descriptions in "literature with the other differently", brings us, as in a painting with words, the metamorphosis that touches a person when the other appears before his eyes with light and shadow that he has not shown before, with a language that touches other strings within him and that for a moment may seem to him to have a completely different skin from the one he has felt until that moment. Who is the other, the one we deny or the one we accept? The one who stops us on our journey, or the one who extends his hand and makes us understand the journey? Bronislaw Malinowski, Franz Boas, Edward Said, Tzvetan Todorov as anthropologists and philosophers, or Claudio Magris as a writer and philosopher, as well as many, many other anthropologists and philosophers, who have attempted to describe this great light-shadow of the relationship between two or more people, have not been able to come up with an answer.

Not even they themselves have just one answer. Meanwhile, history, contacts, literature, ballads, and everything else, which mix like nowhere else like in the Balkans, have their origins precisely in the "Eyes of the Other". Not simply because "The eyes are our world that comes out of the inner prison to see the unknown", as Michel Foucault says. But because the eye begins to convey the specialness of the other, which then enters us to take a name from our meditations, from our interior. Karl-Markus Gauss, the Austrian writer and critic, traveling and touching the boundaries of time and the past, through descriptions in "literature with the other different", brings us, as in a painting with words, the metamorphosis that touches a person when the other appears before his eyes with light and shadow that he has not shown before, with a language that touches other strings within him and that for a moment may seem to him to have a completely different skin from the one he has felt until that moment.

Keywords: *character, other, different, alienation, alter ego.*

Hyrje

Ky studim ka qëllim nxjerrjen në pah të raportit të letërsisë me tjetrin. Karl-Markus Gauss, shkrimtari dhe kritik austriak, duke udhëtuar e prekur kufijtë e kohës dhe të së shkuarës, përmes ërshkrimeve në "letërsinë me tjetrin ndryshe", na sjell, si në një pikturë me fjalë, metamorfozën që prek njeriun kur përpara sysh i shfaqet tjetri me dritëhije që nuk i ka shfaqur më parë, me një gjuhë që prek tela të tjera brenda tij dhe që për një çast mund t'i duket se ka një lëkurë krejt tjetër nga ajo që ka ndjerë deri në atë çast. Cili është tjetri, ai që mendojmë apo ai që pranojmë? Ai që na frenon në rrugëtimin tonë, apo ai që na zgjat dorën e na bën të kuptojmë udhëtimin? Bronislaw Malinowski, Franz Boas, Edward Saidi, Tzvetan Todorovi si antropologë e filozofë, apo Claudio Magris si shkrimtar e filozof, si dhe shumë e shumë të tjerë antropologë e filozofë,

që kanë tentuar ta përshkruajnë këtë dritë-hije të madhe të marrëdhënievemes dy apo më shumë personave, nuk kanë mundur dot të jenë në një përgjigje.

As ata vetë nuk kanë vetëm një përgjigje. Ndërkaq, historia, kontaktet, letërsia, baladat, e gjithçka tjetër, që përzihen si askund tjetër si në Ballkan, e kanë zanafillën pikërisht tek “Sytë e tjetrit”. Jo thjesht se “Sytë janë bota jonë që del nga burgu i brendshëm tëshohë të panjohurën”, siç thotë Michel Foucault. Por sepse syri nis të përcjellë të veçantën e tjetrit, që më pas futet brenda nesh për të marrë një emër nga meditimet tona, nga e brendshmja jonë. Karl-Markus Gauss, shkrimtari dhe kritiku austriak, duke udhëtuar e prekur kufijtë e kohës dhe të së shkuarës, përmes përshkrimeve në “letërsinë me tjetrin ndryshe”, na sjell, si në një pikturë me fjalë,metamorfozën që prek njeriun kur përpara sysh i shfaqet tjetri me dritëhije që nuk i ka shfaqur më parë,me një gjuhë që prek tela të tjera brenda tij dhe që për një çast mund t’i duket se ka një lëkurë krejt tjetër nga ajo që ka ndjerë deri në atë çast.

Letërsia e Europës Juglindore, është një letërsi e përfaqësuar nga shkrimtarë që nëpërmjet artit të tyre kanë zënë një vend të rëndësishëm në letërsinë botërore. Tematika që shfaqet në veprat e tyre është kryesisht e mbështetur mbi bazën kulturore ,zakonore, shoqërore e sociale të Ballkanit , rrjedhën e jetës ballkanike në shekuj duke filluar që prej gjendjes së Ballkanit nën pushtimin turk, luftërat ballkanike ,luftën e pare e të dytë botërore,sistemet e realizmit socialist duke arritur në kohët e sotme moderne.

-Vendet e Ballkanit nuk e njohin sa ç’mendohet, letërsinë e “tjetrit”-fqinjë

-Kultura, në formën e eksportit kulturor, është më shumë sesa imazh. Ajo shfaqet si pjesë e pasurisë që një komb vendos pranë pasurisë së kombeve të tjerë. Produkti kulturor kombëtar merr vlerën e një pasurie dhe zë të shfaqë ndikimin e vet njëlloj si produkti material, jo vetëm në zhvillimin kulturor, si vlerë përfaqësimi, por edhe në zhvillimin social.

Ka diçka, përveç euros, që vendet e Ballkanit mund ta përdorin si një monedhë të përbashkët, qarkulluese. Kjo mund të ishte letërsia ballkanike. Duket sikur rasti i artë është shfaqur, pasi tanimë bëhet fjalë për një letërsi të tërë dhe jo për disa emra të veçantë, të cilët kanë ekzistuar gjithmonë.

Letërsia ballkanike (cilësimin e përdorimin jo për ta shpëputur atë prej vlerave të letërsisë europiane, pasi letërsia funksionon si tërësi, në rrjedha universale, kur është fjala për vlerë), falë edhe një programi përkthimesh e shkëmbimesh mbështetur nga TRADUKI, është tanimë një prani domethënëse. Kjo letërsi vlerësohet, është konfirmuar në vendet e origjinës dhe po afirmohet edhe në vendet e tjera të rajonit dhe të Europës, ku kjo letërsi po përkthehet dhe promovohet gjithmonë e më shumë. Në këtë tekst, ngulmimi për hapje dhe njohje të letërsisë ballkanike dhe drejt letërsisë ballkanike vështrohet si një *shortcut* për të marrë pjesë dhe për të qenë pjesë e së njëjtës vëmendje dhe të të njëjtëve kalendarë. Ndërkaq, na bëhet me dije gjithashtu se nga brenda letërsia ballkanike paraqet probleme në njohje dhe në qarkullim.

Vendet e Ballkanit nuk e njohin sa ç’mendohet, letërsinë e “tjetrit”-fqinjë. Brenda saj, si një përjashtim, rri letërsia ballkanike, ajo vjen prej vendeve që dikur ishin pjesë e ish-Jugosllavisë, e cila me gjithë ndarjen politiko-etnike dhe dallimet kulturore, e ka ruajtur marrëdhënien prej një të ashtuquajturë “fat” historik. Thënë ndryshe, ka ende shumë punë si për programet shtetërore ashtu edhe për projektet alternative.

Më kujtohet, me këtë rast, një takim në Tiranë kur, duke biseduar me poetin slloven Aleš Debeljak, e pyeta nëse mund t’i lexonte tekstet e mia të përkthyer në kroatisht. “U prish Jugosllavia politike, tha, muret ranë, por ajo atë që mund të komunikonte vazhdon të komunikojë. “YU” kulturore funksionon. Falë afrisë gjuhësore, librat përkthehen më shpejt, shtëpitë botuese i dërgojnë librat e tyre nga njëri shtet në tjetrin dhe një rrjet promovues ekziston përmes festivaleve, revistave letrare, panaireve. Nga ky “fat” u përjashtuan, fatmirësisht, shqiptarët e Kosovës, ne sllovenët, ndoshta dhe Maqedonia”, përfundoi ai, me një gjest dashamirës, por dhe pak sarkastik.

A thua se diçka e ngjashme po ndodh edhe me librin shqip, me autorët shqiptarë që shkruajnë dhe botojnë në Kosovë dhe në Shqipëri? Kemi dy shtete, dy ministri për kulturën me prirje bashkëpunuese, kemi më shumë lehtësi në qarkullim, po a ka rënë muri ndarës mes nesh, apo ai thjesht është shndërruar nga mur guri në mur prej xhami, përmes të cilit shihemi, por japim e marrim? A janë zgjeruar, qoftë edhe me një raft libraritë në Tiranë apo në Prishtinë, prej “fatit historik”, prej bashkimit të pretenduar shpirtëror dhe thyerjes së murit ndarës? A kemi më shumë festivale? A kemi më shumë revista letrare? A janë shtuar suplemente dhe faqet kushtuar letërsisë? A gjejnë vend autorët e Shqipërisë në revistat kulturore të Kosovës? Po autorët kosovarë a botohen në shtëpitë botuese dhe në shtypin e Shqipërisë? A kemi më shumë emisione në radio dhe televizione mbi letërsinë dhe a marrim pjesë më dendur në ngjarjet letrare këtej dhe andej kufirit? A funksionojmë si dy gjysma të pavarura edhe në kulturë? Si përfundim, nëse do të ishte real dhe i vërtetë zgjerimi i kufijve shpirtërorë mes shqiptarëve të ndarë me kufi, a nuk do të ndihej ky zgjerim sadopak edhe te libri, te leximi dhe te përhapja e tij?

Përmes kësaj logjike duket sikur u prek spektri që ka marrë dhe luan një rol publik në këtë marrëdhënie. Por do të ketë përherë më shumë pyetje sesa përgjigje sa herë që shohim se libri shqip, kaq vjet pas ribashkimit shpirtëror, ka mbetur i izoluar dhe lëviz vetëm brenda kufijve të mëparshëm. Ai qarkullon më shumë, sigurisht, sidomos gjatë panaireve, por ai lëviz mjaft ngadalë gjatë ditëve të tjera të vitit. Tirazhet janë po ato të kohës së ndarjes. Pothuajse asnjë prej botuesve nuk i ka dyfishuar tirazhet, meqenëse tani kemi të bëjmë me shtim në masën 100% të lexuesit (hipotetik) shqiptar. Faktet dëshmojnë se në të gjithë skajet ku shkruhet e flitet shqip lexohet pak dhe jo letërsi e mirë. Shumë pyetje pa përgjigje, kur vërejmë se përballë letërsisë së “tjetrit” fqinj letërsia shqipe ndihet pak e përfaqësuar. Ajo mungon apo shfaqet zbehtë në festat e librit në rajon. Nuk dëshirojnë të marrin pjesë?

Karl-Markus Gauss, shkrimtari dhe kritiku austriak, duke udhëtuar e prekur kufijtë e kohës dhe të së shkuarës, përmes përshkrimeve në “letërsinë me tjetrin ndryshe”, na sjell, si në një pikturë me fjalë, metamorfozën që prek njeriun kur përpara sysh i shfaqet tjetri me dritëhije që nuk i ka shfaqur më parë, me një gjuhë që prek tela të tjera brenda tij dhe që për një çast mund t’i duket se ka një lëkurë krejt tjetër nga ajo që ka ndjerë deri në atë çast.

Përshkrimet e Gauss prekin palcën e gjithë “ndjesive me tjetrin” teksa ndërton rrëfimin “Vajzat e vdekura të Futogut”. Është një përshkrim që takohet me gjithë imagjinatën e tij, me botën që e kish dëgjuar, që e kish trashëguar, pa ditur se sa e fortë ajo fshihej brenda tij. Është vendlindja e së ëmës, në Batcshaka në Novi Sad, fare pranë Danubit, e ndërtuar aq shumë përmes përshkrimeve që ka patur aq shpesh që në fëmijëri e që i qëndrojnë si një cipë që mbështjell zemrën. Dhe nis të na përshkruajë se është edhe ai vetë një fragment i përsëritur teksa të tjerë e kanë jetuar atë që Zhan- Pol Sartri , e cilëson “tjetrin si ferr”.

“Laszlo Vogel, me shprehje të çuditshme tregonte gjëra shumë të pakëndshme, si për shembull, që Sllobodan Millosheviçi u kishte hequr Kosovës dhe Vojvodinës të drejtat krahinore autonome, të cilat i kishin fituar në kohën e parë të Titos. Në librin e tij “Exterritorium”, të përkthyer edhe në gjermanisht, përshkruan se si përpara njëzet, tridhjetë vitesh, nacionalizmi pushtoi dalëngadalë qytetin e tij dhe rrethinat, fqinjët e mirë nisën të vështronin mosbesues dhe të mateshin me njëri-tjetrin se cili ka bërë më të mirën lidhur me pronën, institucionet, fëmijët apo jetën e vet; dhe së fundmi, me kombin e tij. Nënës 90-vjeçare të Laszlos, e cila pothuajse nuk kishte lëvizur nga fshati dhe mezi kishte vajtur ndonjëherë deri në qytet, deri në Ujvidek, njerëzit me të cilët kishte jetuar për dekada me radhë derë më derë, e këshilluan një ditë prej ditësh të kthehej në vendin e vet, për sa kohë e kishte ende mundësinë. Kur shumë njerëz filluan të identifikoheshin etnikisht dhe etnia e tyre filloi të lidhej me një shtet kombëtar të haluçinuar, atëherë ata e quajtën Hungarinë shtëpinë e vërtetë të nënës së Laszlos, vend në të cilin ajo nuk kishte jetuar ndonjëherë, madje nuk e kishte parë kurrë në jetë....” (Karl-Markus Gauss, “Vajzat e vdekura të Futogut”)

Gauss ka përshkruar tjetrin kur nis të marrë përmasat e të huajit, që nga çasti në çast mund të marrë fytyrën e atij që duhet ta largosh sikur të mos ketë qenë kurrë aty. Ai ka përshkruar më parë, në udhëtimet e tij, edhe sefardët e Sarajevës, gotçët gjermanë, arbëreshët në Kalabri, sorbët në Gjermani, aromunët në Maqedoni apo pakicat në Lituani. Jo të gjithë kanë të njëjtin fat – por ama të gjithë janë brenda mundësisë që të marrin një fytyrë krejt tjetër nga ajo që kanë, sepse dikush kërkon medoemos t'i dallojë. Është një dallim për atë që ata nuk e kanë zgjedhur, që nuk është aftësi apo paftësi e tyre.

Por ndoshta pikërisht ata janë edhe piktura më e qartë ku përvijohet tjetri sa herë që dikush kërkon të ndezë motorin e pakuptueshmërisë dhe të refuzimit, që më pas të ngrejë flakët e shembjes së urave njerëzore. Letërsia në lëvizje, letërsia e udhëtimit, letërsia që kërkon të sjellë nga përditshmëria e gjuhës tjetër, e lëkurës tjetër, është përpjekja kundër shprehjes së Sartrit se “tjetri është ferri”. Gauss është një nga ata që kërkon ta ruajë tjetrin që është ndryshe si një pasqyrë ku njeriu të shihet për të dalluar më shumë nga vetja, më shumë nga sytë e tij, më shumë nga e brendshmja e tij.

Ballkani është ndoshta ku syri ndaj tjetrit vijon ta ketë vështrimin më të pasigurtin, sepse ende tjetri më shumë mbetet ai që mohon, e jo ai që pranon. Dhe për aq sa tjetri është i mohueshmi, ne do të vijojmë të dallojmë vratat dhe jo bukurinë. Dhe vërtet tjetri mund të na lëkundë atë që besojmë se jemi. Por kjo lëkundje mund të jetë gjetja më e mirë e koordinatave, dhe jo humbja e tyre. Magris apo Gauss u përkasin atyre shkrimtarëve që na ftojnë ta shohim këtë lëkundje si fati që mund të shmangë kotësitë e të na zgjojë vështrimin se përmes tjetrit mund të lexojmë shumë nga vetja jonë.

Tjetri, si nocion dhe mëshirim në hapësirën e teksteve, ku dhe u ndalëm, është vetëm një sprovë për të sjellë në vemendje praninë e tjetrit, e sidomos për ta përfshirë në optikën e studimeve letrare, si një shmangie nga një prani që nuk e vumë re. Më tej, ndaj letërsisë, secilit tekst është shtuar edhe një dritare, *Tjetri*, nga ku mundet të vështrohet dhe interpretohet shenja letrare.

Përfundimi

Koha në të cilën jetojmë, epoka e globalizmit, është kohë e komunikimit intensiv të gjuhëve, popujve dhe kulturave. Kultura shqiptare në dekadën e fundit të shekullit XX dhe në fillim të shekullit XXI, si rezultat i ndryshimit të pozitës historike të popullit shqiptar në kapërcyell të dy shekujve, është një kulturë plotësisht e hapur. Gjuha shqipe dhe letërsia shqipe - plotësim yni)- gjithashtu".2). Sepse, letërsitë dhe gjuhët kanë nevojë për njëra-tjetrën, ashtu siç kanë nevojë edhe njerëzit. Thuhet, gjithashtu, se "Ksenofobia dhe nacionalizmi vetëm dëme i kanë sjell njerëzimit". Mirëpo, nëpër shumë vende, "urrejtja irracionale dhe ksenofobia është shndërruar në model kulturor".

Në këtë kontekst, mund të thuhet se në zvogëlimin e shkallës së fenomenit të ksenofobisë në letërsi, përveç përkthimeve të ndërsjella të letërsive, janë edhe disa faktorë relevantë, si: Afrimet letrare (si proces i afrimeve të letërsive kombëtare); Interliterariteti (komunikimet e një letërsie me një letërsi tjetër, kontaktet e ndërsjella dhe dialogimet e shkrimtarëve njëri me tjetrin) etj. Dialogu fillon vetëm kur e njeh tjetrin. Shkrimtari I huaji dhe pjesë e grupit letrar që publikon është i vetëdijshëm se muret e paragjykimeve mes ty dyja shoqërive janë ende të larta, por ai është optimist për bashkëpunimin e nisur. "Ne duam ta zhvillojmë këtë bashkëpunim në një diapazon shumë më të gjerë, të botojmë sa më shumë libra dhe t'i përkthejmë në gjuhët përkatëse, dhe të mundësojmë shkëmbimin e shkrimtarëve.